

»SIN VJERENIK JEDNE MATERE«, DUBROVAČKA KOMEDIJA IZ XVII. VEKA

Pantić Miroslav

Poslednjih decenija sedamnaestog stoleća dubrovačka »izabrana mlados«, okupljena u amaterskim pozorišnim družinama, uz više melodrama i nešto tragedija, prikazala je svojoj publici još i mnoge komedije. Rađene u tradiciji i tehnikom renesansne eruditne komediografije i uz široko korišćenje elemenata improvizovane komedije sedamnaestog veka, one su bile neobično popularan i na dubrovačkoj pozornici u to vreme dominantan dramski rod. Ondašnjim gosparima i vladikama, pučkama i pučanima, kao i ostalom svetu koji je mogao da ih vidi, bile su predstavljene na otvorenom prostoru, pod februarским nebom i između dubrovačkih ulica, ili u skromno adaptiranim prostorijama državnog arsenala. Autori koji su ih sklapali još uvek nisu raspoznati i ma da nekoliko imena nesumnjivo dolazi u obzir istoričari književnosti se i dalje spore, sa puno neizvesnosti u pogledu krajnjeg ishoda.¹

U ono desetak komedija što su se od nekadašnje plodne aktivnosti jedino uspele sačuvati do naših dana broji se i bezimena komedija nepoznatog pisca iz jednog od više ruku i veoma loše pisanog rukopisa Sveučilišne knjižnice u Zagrebu.² Ime pod kojim ona u nauci ide — »Sin vjerenik jedne matere« — verovatno nije i ono kojim su je nazivali njeni izvođači i gledaoci, jer joj je, domišljanjem prema jednom mestu iz njene poslednje scene, dato tek u naše doba. Neki anonimni ljubitelj ili znalac zapisao je na koricama njenog jedinog rukopisa da je »ova komedija buffa, u tri čina, kojoj se ne zna pisac, prikazana u Dubrovniku« i to je sve što je za sada od njene istorije poznato. Iako odavno zapažena,³ ostala je sve do danas neštampana, pa su je speci-

¹ Podrobnije o ovome: REŠETAR M., Stari dubrovački teatar, Narodna starina I (1922); KOMBOL M., Hrvatska drama do 1830, Hrvatsko kolo 1949, 2-3, 292-311; PANTIĆ M., Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu druge polovine sedamnaestog veka, Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN 2 (1952) 39-60.

² Tamo je pod signaturom R 3264.

³ FANCEV F., Četiri dubrovačke komedije iz kraja 17 stoljeća. Građa za povjest književnosti hrvatske XI (1932) 161.

jalna izučavanja, i inače oskudna kad se radi o dramskim delima ovog vremena, zaobišla sasvim. Vrlo malo se stoga u našoj nauci zna šta je ona svojim gledaocima donela, koliko je vredela i u kakvom je odnosu prema komedijama koje su joj prethodile kao i onim koje su došle posle nje. Otud ne može biti bez interesa reći koju reč o njoj, utoliko pre što je sačuvana jedna dosad nepoznata arhivska pojedinost o njenom prvom izvođenju, koja će nas u isti mah pouzdano obavestiti i o vremenu njenoga nastanka.

Uzaludno bi bilo, na žalost, u komediji »Sin vjerenik jedne matere«, kao i u svim ostalim iz njenoga vremena, tražiti razradu kakvog ozbiljnijeg problema savremenog društva ili studiju kakve izuzetnije psihologije, kako bismo želeli i kako se to u šesnaestom stoleću pokatkad činilo. Jer, ono što je u veku u kome je stvarana održavalo interes gledalaca nije izlazilo iz okvira smešnih postupaka tipiziranih i uvek jednih ličnosti, grotesknih obrta u njihovim sudbinama i njihovih smešnih međusobnih sukoba, kao i bezbrojnih lukavih smicalica i prepređenih podvala, bufonskih lakrdija i svakovrsnih drugih »buranjanja« koje izvode ili su im žrtve mnogobrojne ostale i takođe gotovo uvek jedne iste epizodne ličnosti. Gledalac onoga doba, uostalom, dolazeći »na komediju«, očekivao je smeh, a ne sliku svoje životne stvarnosti, laku i veselu igru, a ne »dotrinu« i moralisanje, i od svojih komediografa i glumaca uglavnom je dobivao što je želeo. Svedočanstva o svom vremenu i istine o svojim savremenikima ove komedije dale su stoga gotovo uvek samo uzgredno, samo slučajno i nehotice.

Sva u postupcima ovakve komediografije, i naša komedija počiva na plitkom i ne mnogo zanimljivom sukobu starog i smešnog oca sa njegovim mladim i lepim sinom zbog žene u koju su obadvojica zaljubljeni. Ta jednostavna i malo originalna intriga zapliće se i razvija kroz sva tri duga njena čina, da se najposle rasplete po opštem očekivanju i prema osveštanoj praksi svadbenim pirom u kome trijumfuje mladost. Ni ličnosti upletene u smešnu igru komedije, uz izvesne, ne mnogo naglašene i bitne, specifičnosti koje su kod nekih od njih primetne, nisu mnogo originalnije smišljene u odnosu na likove koji su se već čitav vek i po vrzmali po dubrovačkoj pozornici. Tako stari Andro, iako prema opasci jedne od ličnosti komedije »nije nješto fantastik, avaroz ko družu«, u osnovi svojoj uglavnom je pun odlika komičnih staraca bez kojih komediografi onih godina nisu mogli ni da zamisle uzorno pisanu komediju, kao što i njegov sin Dživo, iako manje nepromišljen i rasipan od ostalih zaljubljenika dubrovačke komedije i »nije ga vidjet po betulam, po burdjelu« a svome ocu »sve posle opravljja koliko od kuće toliko od baštine, svojom nesrećnom nespretnošću toliko puta, baš kao i oni, dolazi u smešne okolnosti i nemoguće situacije. Ostali likovi, međutim, još više su obeleženi konvencionalnom komikom i još više su stalne posetioce dubrovačkog teatra morali potsećati na već videne. Tako je od njih tu najpre Dživov sluga Kola Puljiz, sa beskrajnim frazama u svom, »puljiškom«, dijalektu i »naškim« psovka, neizmerno nesrećan jer iz jedne nevolje upada u

drugu, još goru, i ondašnjim gledaocima zbog nečega neobično smešan. Intrigant komedije, djetić Prconja, koji se »sveđ burla« i kome je »sveđ dobro vrijeme«, rođeni je brat Držićevog Pometa, ma da, naravno, ni senka njegova po duhu i oštroumlju. Ni ostali nisu smeli izostati, komični doktor naprimer, pun latinskih citata i učenih sentenca, pretenciozan i beskrajno konfuzan, ili smešna starica koja ne razume savremene običaje a dragi su joj mladići, kao ni simpatična godišnica, služavka gospođe koja je predmet ljubavi, neophodna da prenese ljubavne poruke i pisma i da sa njom obesni djetići zbivaju dvosmislene šale.

Unevši u svoju komediju takvo mnoštvo raznovrsnih ličnosti i puštivši ih da se po dubrovačkim ulicama i trgovima, u pridvorjima i pod prozorima kuća, preganjaju, sukobljavaju i bore, naš pisac nije se mnogo brinuo da iznađe nove i karakteristične situacije pomoću kojih će postupno uobličiti svoju komediografsku zamisao. I osnovne linije radnje, a još više noćne sukobe i mačevanja, preoblačenja i tuče, obscene razgovore i trivijalne gestove izradio je sasvim u duhu ustaljene tradicije. Njegovi gledaoci bili su, izgleda, neobično skromni kad su pristajali da se, ko zna po koji put, smeju, naprimer, čudnim nespozumima koji nastaju zbog Kolinih upadica i njegovog totalnog nepoznavanja našeg jezika, ili »doturovim« galimatijasima i njegovoj nesposobnosti da bilo koga čestito sasluša i bilo kome, kao lekar, čestito pomogne, Prconjinim neduhovitim spletkama ili nevoljama prastare Krile, koja juri za mladićima a najposle dobije takođe staroga Kolu koga je najmanje želela. Jezičko šarenilo iz koga pisac izvlači tolike komične efekte i blagodareći kome gotovo svaka ličnost komedije govori specifičnim jezikom — »ljubovnici«, Slava i Dživo, ishitrenim i afektiranim jezikom ljubavnih kanconijera, Kola svojih »puljiškim«, doktor makaronskom italijansko-latinsko-srpskohrvatskom mešavinom a djetići i služavke sočnom rečenicom dubrovačke ulice — isto tako nije on prvi zaveo; već Držić se njime služio majstorski, a iza njega, sa manje veštine, takođe drugi.

Originalnost komedije, sasvim sigurno, nisu mogle uvećati ni improvizovane dopune samih izvođača, koje su morale biti i češće no što im to, specijalnim znakom rasutim po rukopisu, pisac dopušta. Dve od scena ove komedije, dvanaesta i petnaesta u drugome činu, čak su u celini prepuštene njihovoj inspiraciji i ko zna kakvim su je sve gestovima i rečima ispunili, ali je malo nade da su svojim domišljajima mogli da pridonesu novih elemenata komediji koju su igrali.

Iz svega što je rečeno — a bez dalje analize — nije teško zaključivati o umetničkoj vrednosti komedije »Sin vjerenik jedne matere«. Ona je vrlo skromna, razume se, i uglavnom na nivou ostalih dubrovačkih komedija iz ovih godina, sa kojima inače ima toliko dodirnih crta. Sve one, međusobno slične a očigledno uzajamno zavisne, ostvarene su uz približno jednake a ne mnogo visoke umetničke domete i književna istorija uglavnom je rešila pitanje njihovog opšteg značaja. One nisu, konstatovano je, dale široku i obuhvatnu sliku dubro-

vačkog čoveka svojega doba, kao što se nisu, isto tako, u ime nekih ideala uhvatile u koštac sa onim što su držale naličjem i rugobom života, već su obično ostale kod preuzetih shema, radeći i na njima, međutim, sa malo literarnog majstorstva i primitivno. Nekog značaja ipak imaju i on nije samo u tome što je njima ovaj dramski rod, rascvetan u šesnaestom a izgleda sasvim zanemaren u dobrom delu sedamnaestog stoleća, iznova oživeo na dubrovačkoj sceni. Njihov dalji kvalitet, pored tog književno-istoriskog, bio bi u izvesnom realizmu koji je mestimice u njima primetan, ali koji još uvek nije kako valja izučen i pravedno ocenjen. No kada se ove komedije jednom budu suočile sa realnim i svakodnevnim životom dubrovačkog društva — životom čije su nam otkucaje, iz dana u dan, verno beležili sačuvani arhivski spisi — pokazaće se do koje su mere njihovi stvaraoci u tipizirane likove preuzete iz tradicije, iz klasika ili sa strane, unosili pojedine od karakteristika svojih sugrađana sa kojima su bili u svakodnevnom dodiru. Jer, kako je zapaženo, njihov govor i uzrečice, navike i običaji, nazori i ubedenja pokatkad su, i dosta često čak, govor, navike i nazori dubrovačke vlastele, dubrovačkih trgovaca ili dubrovačkog puka iz onog veka, a situacije u koje oni dolaze, iako konvencionalne i obično istovetne, prilagođene su specifičnostima dubrovačkog tla. A time, ako i ne veoma mnogo, one ipak dobijaju u vrednosti i time se poneke od njih dopadaju i današnjem gledaocu.

Ali, vrlo rano se u aktualiziranju ovih komedija otišlo i korak dalje. Razvijajući, naime, konvencionalnu ljubavnu istoriju svojih junaka i preplićući je sa epizodnim istorijama mnogobrojnih ostalih ličnosti, ne manje konvencionalnim, dubrovački komediografi sedamnaestog veka voleli su da uz njih utkivaju pokoju sličicu direktno zahvaćenu iz dnevnog života, poneku aluziju na određenu pojavu i gdekoji potsmeh na račun živih i onda svima poznatih ličnosti. Kod toga, naravno, nije ostajalo uvek na bezlobnom humoru, i okrznuti nisu se obično najprijatnije provodili. Vlada je stoga, a da spreči nered i sukobe, pokatkad sve to izričito zabranjivala. Jedna njena odluka, naprimer, izglasana 16. februara 1667, zabranjivala je strogo, pod kaznom od mesec dana zatvora, članovima jedne vlasteoske pozorišne družine, da u komediji koju su sutradan nameravali predstavljati pred dvorom, »pominju bilo koju od sada živih osoba, bilo mušku bilo žensku, bilo hrišćansku bilo jevrejsku«. ⁴ Takve zabrane, istina, malo su pomagale i izvođači komedija nisu se jednom, tokom ovog veka, zbog toga što su ih kršili, našli pred dubrovačkim kriminalnim sudijama. Izvođači komedije »Sin vjerenik jedne matere« takođe, kako ćemo odmah videti.

Njenome piscu, naime, ili nekome od glumaca palo je napamet da u nekoliko njenih scena dubrovačke Jevreje izloži nemilosrdnom potsmehu. Da li je do toga došlo iz želje dubrovačkog građanina, trgovca i poslovnog čoveka, da na sceni vidi ismejanog, ili sam ismeje, ovog

⁴ Consilium minus 82 (1664-1667) 232'.

svog moćnog, bogatog i većtog konkurenta, koji mu je tako često smetao pri poslu i u sticanju — što pretpostavljati i ne bi, možda, bilo pučko i jevtino sociologiziranje — ili su razlozi bili drugojačiji, možda lični ili koji drugi, nije lako utvrditi. Na svaki način, da je u neveselim okolnostima iza velike trešnje položaj stanovnika Geta nešto izmjenjen i da su ih u Dubrovniku u to vreme često susretali prezir i nepoverenje može se i arhivski konstatovati. I to ne samo po učestalim sukobima pojedinih Dubrovčana sa nekima od njih već i po izvesnim postupcima same vlade! Nije li najposle došlo i dotle da je senat, saslušavši kompetentna mišljenja teologa Republike, otaca Lodovika Morena i Ignjata Đurđevića, 17. februara 1724., odlučio da se svi primerci Talmuda, koje su Jevreji morali prethodno predati, javno spale pred sramnim stubom u glavnoj ulici?⁵ Nikakvo čudo, dakle što su i neki od ondašnjih komediografa, popuštajući raspoloženju vremena, među komične likove koje su od svojih uzora preuzimali, ubacivali i lik nesrećnog i prezrenog »Žudjela« koji su sami stvorili i tretirali ga pokatkad, ali ređe, blago i sa humorom a najčešće besom neobuzdane satire i uništavajuće karikature. Ovim poslednjim pridružio se, na žalost, i naš komediograf i stoga je, kada je Prconja komediju zaključio: »Mi dospjesmo komediju, ako vas nije delektala i nije vam bila ugodna a vi zahehate!«, bilo i gledalaca koji nisu veseli otišli svojim kućama.

Jevreje je pisac komedije »Sin vjerenik jedne matere« u svoje delo uveo tek pri kraju drugoga čina, kad je radnja, u svom razvoju, već bila prilično odmakla i kad više nije bilo nikakve potrebe za novim licima i novim obrtima. Čitavu poslednju scenu ovoga čina posvetio je onda njima, zamislivši njeno odvijanje u samom dubrovačkom Getu. Stvar je ipak izveo sa mnogo smešne naivnosti i sasvim neubedljivo, ali kako će nam ova scena pomoći da njegovu komediju pouzdano datiramo, pogledaćemo ovlaš čega ima u njoj. Grešni Kola, prikazano je tamo, nemajući novaca i ne mogući da se bez njih oženi, poneo je svoj prsten da ga kod Jevreja založi. Njegov »kum« i »prijatelj«, djetić Prconja, koji ga je angažovanjem sve svoje »malicije« na to i naveo, pokušaće da se njegovog prstena sam dočepa a da do novca dođe na taj način što će Jevrejima ponuditi da Kolu »požudjele«. Niko ko je imao imalo smisla za realizam u Dubrovniku onoga vremena nije, naravno, mogao poverovati da bi Jevreji na to mogli pristati, a ipak se to u komediji dešava. Na Prconjin predlog, dakle, Abram »Žudio« ima samo jedno pitanje: »A hoće li se dat obrezat, kako la nostra legge zapovijeda?« Pa kad Prconja potvrdi, a i Kola takođe, ne razumevši od svega ni reči, Abram poziva ostale »Žudjele«, donosi Talmud (»todos los libros del Talmud per il barucaba«) i ceremonija počinje. Didaskalija autora upućuje glumce da se »ovdi iznosi libro, kanta prvo Abram, a pak svi »Žudjeli«, ali ko bi mogao znati šta su sve oni, poneti događajem, tada izveli i rekli! Najposle su doneti in-

⁵ Consilium rogatorum 151 (1723-24) 176 i d. To je i izvršeno, pa su istog meseca, među državnim troškovima, registrovani i oni načinjeni »per abruciare il Talmut« Dicta domini rectoris 31 (1724) 3'.

strumenti za obrezivanje i Abram je već imao da nad zablenućim Kolum izvrši operaciju koju su propisivali zakon i rabini («così comanda la nostra legge e comandan i nostri rabini»), kad je on odjednom shvatio o čemu se radi, skočio i uz besno urlanje stao da ganja Jevreje po sceni, dok je zavesa padajući označavala »svrhu drugoga ata«. Šta se posle ovoga, u trećem činu, događalo sa prezrenim Abramom, kada je on, proganjan od svih a zatvaran i maltretiran od Andra, morao da se iskupljuje »kartom bjankom«, nije nimalo zanimljivo, a uglavnom je na istoj liniji izrugivanja i persiflaže.

Prikazanom scenom obrezivanja i improvizovanim dosetkama koje su domitali uz nju »rečitalci« su otišli predaleko i uvređeni i ismejani Jevreji tužili su se vlastima. Po toj tužbi a prema naredenju vlade Malo vijeće je odmah sutradan po pretstavi, 28. februara 1683., povelo istragu »protiv glumaca koji su izveli obred obrezivanja i vikali: Jevreji jarci . . .«. ⁶ Beležke istrage još uvek su sačuvane. Iz njih se saznaje da su svedoci Marin Crijević i Orsat Ranjina, dubrovački go-spari, ispričali sudijama da su se izvođači komedije, obučeni kao Jevreji i pokriveni belim velovima, kretali po pozornici »halekajući«, vičući »Adonaj« i vređajući Jevreje, a jedan od njih, kako im je izgledalo pučanin Antun Krivonosović, još je i poimence ismevao dubrovačkog trgovca Samuela Papa. ⁷ Po ovom arhivskom podatku, koji, izgleda nam, nedvosmisleno ukazuje na komediju »Sin vjerenik jedne matere«, saznajemo da je ona pretstavljena uveče 27. februara 1683. godine i da ju je izvela neka dubrovačka pučanska družina. O jedinom njenom članu koji nam je poznat, pučaninu Krivonosoviću, i njegovim čestim sukobima sa dubrovačkim Jevrejima već smo, na drugom mestu, izneli dovoljno podataka. ⁸

Tako smo, zahvaljujući incidentu koji je naša komedija jednom svojom scenom u ondašnjem dubrovačkom društvu izazvala, bili u mogućnosti da tačno odredimo trenutak njenog prvog prikazivanja. Za

⁶ Processo contro i comici che fecero la funtione della circoncisione e dicevano: Ebrei becchi . . . , Isprave i akti ¹⁷ 64. 2052. Isp. i PANTIĆ, nav. rad 49-52.

⁷ Crijevićev iskaz: »Quando si faceva la detta rapresentatione halekalisu e disse uno, mi par Antonio Crivonossi:« . . . jarac Papo Žudio«, e halekaiuchi ho inteso che dicevano: »Adonai . . .« dopunio je Ranjina: »Ho visto andar parecchi comedianti per ih palco coperti su la testa col bianco velo e dicevano: Adonai e Ebrei bechi . . .« Zanimljivo je međutim pojednostiti te scene, očuvane u ovim iskazima i u samoj komediji, uporediti sa jednim iskazom nekog Lucija iz Breše koji je on dao dubrovačkim sudijama 15. aprila 1670. o jednom realnom obrezivanju koje je posmatrao: »Li giorni passati, trovandomi alla mia bottega che sia vicino alla casa d'un'Ebreo in publica piazza . . . nella qual' casa osservai entrare una gran quantità de gl'Ebrei e dopo di questo dietro alla finestra . . . vidi comparire una carega grande su la quale sedeva un'Ebreo coperto d'un fazzoletto bianco di seta . . . e li fu portata in mani la creatura e s'accostò a lui un'Ebreo vestito d'una cosa bianca come da prete, e fecero non so che cerimonia . . . e questo che era vestito di bianco cantava con alta voce e tutti gl'altri li rispondevano pure cantando, Isprave i akti ¹⁷64. 2051.

⁸ PANTIĆ nav. rad 51-52.

R é s u m é

»FILS FIANCÉ À UNE MÈRE« COMÉDIE RAGUSAINE DU XVIIe SIÈCLE

La comédie ragusaine, non publiée, intitulée »Fils fiancé à une mère« est une production typique du théâtre comique de Dubrovnik au XVIIe-ème siècle. Elle fut présentée le 27 février 1683 par une compagnie théâtrale d'amateurs formée de citoyens de Dubrovnik. Dans une des scènes, on ridiculise le rite de la circoncision dans la religion hébraïque, et les autorités de Dubrovnik intentèrent une action juridique contre les acteurs qui l'avaient jouée. C'est ce renseignement d'archives qui a donné à l'auteur de cet article un critérium sûr quant à la date de la première représentation.